www.etnolog.org.ua

Між утратами, які трапилися 1918 року в історії нашого життя, особливо болюча, невиджалувана для нашої науки була втрата заслуженого нашого антрополога й археолога Федора Кіндратовича Вовка. Лиха доля вирвала його, саме коли здійснилась його мрія — дістатись на Україну й на ґрунті послужити культурному відродженню її. І дійсно, від моменту, коли починалось наше культурне й наукове будівництво, потреба його присутності відчувалась живо — тим живіше, чим більш розвивалось і поглиблювалось воно. По різних питаннях, в різних галузях нашої культурної роботи його досвід, обізнання, ерудиція були особливо потрібні тепер — те, що міг він дати по деяких справах, не може дати ніхто. Бо в них він бував часто не тільки першим, але й єдиним.

Як то не раз бувало в історії нашої культури, тяжкі обставини українського життя під царським режимом, вириваючи людей з їх звичайної колії, руйнуючи їх кар'єру, особисті інтереси, щастя й добробут, одних нищили, інших, навпаки, змушували озброїтись незвичайними засобами в боротьбі за існування, виявити незвичайну енергію й ініціативу в пробиванню нових доріг, нових напрямків в нашій культурній і науковій роботі. Так воно було і з покійником. Хто знає, чого б досяг він і на чім заспокоївся б, коли б, замішавшись в політичний рух, викинений ним за межі українського життя в вир європейського життя, мусячи заробляти собі на життя тою роботою, яку приносили обставини, він не узброївся ресурсами європейської науки з різних галузей її, опинившися в огнищі світової наукової роботи, ставши перед лицем європейської культури, не постарався опанувати її вказівки можливо різносторонніше, — бо в сім був його порятунок, рація його існування.

З університету він вийшов спеціалістом-ботаніком. Але близько зійшовся з Вол. Антоновичем (з його племінницею він оженився), а також з Драгомановим, він віддається етнографічним студіям, бере діяльну участь в заснованім українськими ученими географічнім київськім товаристві (Юго-Западный отдъелъ Русского Географического общества, як воно офіційно називалось), на київськім археологічнім з'їзді 1874 р. виступає з студією про український народний орнамент. Це була перша наукова студія в цій області, вона пробувала вказати наші окремішні українські прикмети і зробила сильне і тривке враження. Хоч сам покійний автор потім признавав її виводи поверховими і неопертими на методично простудійованім матеріалі, вона й досі не заступлена новішою працею. Ці наукові заняття покійника були перебиті "політикою", "Герцеговинське повстання", потім турецька війна розбудили серед українського громадянства надію, що ця боротьба за слов'янське визволення підійме визвольну енергію і в Росії, воєнними операціями користувались, щоб через румунську границю організувати перевіз революційної літератури; Ф. К. Вовк брав участь в переправі через границю нелегальної друкарні, та справа провалилась, і він, побоюючись наслідків, виїхав за кордон. Проживання в Румунії й Болгарії дали йому матеріал для кількох історичних і етнографічних студій (про Дунайську Січ, про рибальство в Добруджі й ін.). Потім він прилучається до українського емігрантського гуртка, що зібрався навколо Драгоманова в Женеві, бере діяльну участь в його літературній роботі, веде українську провінціальну хроніку в "Громаді", пише на соціально-політичні теми (статті про соціально-політичні погляди Шевченка під псевдонімом Сірко). Але за кілька літ переїздить до Парижа і тут поруч різних занять для заробітку, перекладів тощо, віддається студіям антропології й археології в антропологічній школі й лабораторії археологічного товариства під проводом Габріеля Мортілє в археології й Луї Мануврієв антропології. Під проводом Мануврієв він зачав свою антропологічну дисертацію на докторський ступінь про людську ногу, котрою — як висловився передо

www.etnolog.org.ua

Ф. К. Вовк. Фото поч. XX ст.

мною Мануврі, "він зробив людську ногу такою ж інтересною, якою перед тим була рука". Цю роботу він закінчив уже в 1900—1904 рр. Поруч неї займався археологією та етнографією: реферував по спеціальних французьких часописах новини з російської та української археології, й ставив це собі за особливу честь, що завдяки цим рефератам термін Україна потрохи виробляв собі місце в річних реєстрах цих часописів. Взагалі служив джерелом всяких інформацій для французьких етнологів і фольклористів щодо української та російської етнології й археології, і навпаки, старався популяризувати в українських кругах нові здобутки, нові методи французької антропології, котру високо цінив і напрямів і методів котрої тримався. До цього часу належить визначна його праця про весільний український обряд, котрий освітлював він (майже в однім часі з аналогічною, але скромнішою працею В. Охримовича) з становища пережитків примітивних форм сенсуального пожиття (праця оброблена спочатку для болгарського видання 1890—1891 рр., потім по-французьки). Поменші розвідки були присвячені українському побратимству, ритуальному вживанню санок при похоронах.

З кінцем 1890-х рр., коли з моєї ініціативи організувалось при львівському науковім товаристві ім. Т. Шевченка етнографічне видавництво, присвячене головно українській усній словесности (Етнографічний збірник), покійний звернувсь до мене з порадою організувати поруч цього також видавництво, присвячене етнології й археології (палеонтології). Товариство ім. Т. Шевченка прийняло цю пропозицію прихильно, і так з'явились "Матеріали до української етнології"; кілька випусків їх вийшло під редакцією покійного, і він умістив в них кілька власних розвідок по археології й етнології та обробив до друку чимало розвідок і комунікатів своїх кореспондентів, котрих взагалі мав чимало. Особливо цінні були його розвідки про кам'яну культуру Київської околиці й палеолітичні находки Кирилівської улиці, неолітичні становища і оселі з

www.etnolog.org.ua

мальованою посудою (т. зв. трипільську культуру). Незважаючи на те, що покійному приходилось писати про ці розкопки й знахідки тільки на основі описань і знімків, його студії займають дуже важне місце в літературі кам'яної культури України. Між іншим він пробує приложити до українських находок поділ на епохи, вироблений Мортілє, і зачислив находки Кирилівської улиці до Маделенської епохи; це викликало небезінтересну полеміку про те, наскільки французьку хронологію епохи можна прикладати до української культури.

Справа "Матеріалів" утворила на кілька літ доволі живу кореспонденцію між покійним і мною, до мене, як до головного тодішнього редактора видань і голови Товариства ім. Шевченка, покійний безпосередньо звертавсь з різними орудками, і я старався їх полагоджувати, наскільки мені позволяв навал різної праці. З початком 1903 р. він звернувсь до мене з пропозицією від тодішнього народного вільного російського університету, в котрім він брав близьку участь, — прочитати в нім короткий курс історії України. Я прийняв цю пропозицію, і на великодніх святах поїхавши до Парижа, мав нагоду часто особисто сходитися з покійним, розвідатися про його плани і обставини його життя. Матеріальні умови в тім часі складались для нього дуже невідрадно, так що він вислав свою сім'ю на Полтавщину і жив самітно в дуже недогідних обставинах. Свою антропологічну працю він уже довів до кінця, так що в Парижі нічо його не затримувало. Я супроти того запитав його, що він не схотів би перенести свою діяльність до Галичини, при деякій матеріальній підтримці Товариства ім. Шевченка: в плані, крім редакторства "Матеріалів", могли бути антропологічні екскурсії, впорядження публічних лекцій по антропології й археології й т. ін. Цей план дуже сподобавсь покійному, і коли з поворотом до Львова я провів в Товаристві скромні асигновки для нього (Товариство в тих часах розпоряджалося дуже невеликими коштами), покійний літом 1903 р. приїхав до Львова і зайнявся, вперше по стількох літах, роботою на українськім ґрунті. Організував з участю молодих натуралістів і лікарів антропометричні поміри у Львові й екскурсії на провінцію (результати цих помірів, ведених покійним і його співробітниками, були потім опубліковані ним в виданнях львівського Товариства). Брав участь в наукових курсах, уряджених літом того року для приїжджої молоді з Росії. З осені розпочав публічні виклади, які мали чималий успіх. Познайомившись в своїх подорожах з незвичайним багатством і свіжістю народної культури і пережитків в Галичині, звернувся до етнографічного петербурзького музею, що саме організувався, з пропозицією зайнятися збиранням для нього колекцій в українських землях Австро-Угорщини. Пропозиція ця була прийнята, в розпорядження покійного були щедрою рукою асигновані кошти, і він зайнявся сам і через різних кореспондентів збиранням тої великої колекції, яка стала одною з окрас петербурзького музею. Це дало не тільки засоби прожитку покійному, а й улегшило його переїзд до Петербурга, де він зайняв посаду одного з консерваторів цього музею. Заходи про дозвіл на поворот йому вів уже тоді один з петербурзьких академіків-натуралістів у тодішнього директора департаменту поліції Лопухіна. Дозвіл дано було спочатку з тим, щоб Ф. К. заплатив паспортні оплати за весь час свого безпаспортного пробутку за кордоном, як то звичайно вимагалось; але це давало таку по тодішнім часам значну суму, щось до двох тисяч рублів, що для покійного така контрибуція була зовсім не по силам. По довгих заходах зроблено для нього ласкавий виїмок, позволено вернутись без контрибуції, і покійний ще перед революцією, тільки в атмосфері тодішньої "епохи довір'я" вернувся в межі Росії й зайнявся працею в петербурзькім етнографічнім музеї і на петербурзькім університеті, де став викладати антропологію, громадячи коло себе й виховуючи гурток етнологів і антропологів з своїх слухачів-українців.

www.etnolog.org.ua

Коли дещо згодом в петербузькій українській громаді виник проект складання енциклопедії українознавства (що потім стала виходити під назвою "Украинский народ в прошлом и настоящем", коштом видавництва бр. Гранат), Ф. К. взяв на себе вкладати загальні начерки української антропології й етнографії. Це було тяжке завдання, бо при доволі слабкім розробленню обох дисциплін автор брав на себе по силі заповнити прогалини, які існували в дотеперішніх студіях. Покійний справді сміливо зібрався до цеї теми, стараючись за поміччю екскурсій своїх учеників і кореспондентів зробити відповідні розсліди, зібрати матеріали і т. ін. Перед війною ця робота до певної міри була зроблена — Ф. К. під час війни передав до друку обидва огляди, надруковані в II т. енциклопедії в 1915—1916 рр.: "Антропологические особенности украинского народа" і "Этнографические особенности украинского народа". Вони вінчали дотеперішні заняття покійного, в цій області, давали дуже багато нового матеріалу і мали служити вихідною точкою для дальших студій і самого покійного, і молодших поколінь дослідників.

Поруч цих загальних праць покійний вів далі спеціальніші студії — напр., по історії кам'яної культури на Україні. Щасливим випадком в сусідстві тої містини на Чернігівщині, де покійний проживав свої вакації з родиною, в с. Мізині на Десні викрились дуже інтересні сліди кам'яної культури, і розкопки, поведені під приводом покійного, рік за роком стали відкривати надзвичайно цікаву оселю після льодової доби — хронологічно молодшу від київської, але багатшу й різноріднішу матеріалом. Покійний дуже інтересувавсь нею, присвячував їй багато уваги — але недуга не дала змоги довести до кінця її обслідування і опублікувати, вповні він встиг надрукувати лише кілька тимчасових звідомлень, між іншим в виданнях нашого товариства, котрому передав і значну частину знайденого матеріалу до музею.

Недогідні обставини життя не дали можливості покійному дожити віку, призначеного йому натурою, і довести до краю розпочаті праці. Покійний був сильної й здорової вдачі; батько його жив щось чи не 90 літ і заховав до кінця життя сили й енергію; покійний мав також усі дані для того. Але неприкаяне емігрантське життя, недостатки, кепська віджива підірвали його здоров'я, а петербурзьке підсоння, очевидно, було для нього погибельним в такім пізнім віку; кожна зима звичайно стала приносити йому недугу, він все більше знемагав і тратив сили. Робив заходи, щоб перенестися на Україну, але несприятливі обставини не давали тому змоги, і коли нарешті він рушив на Україну — нещаслива пригода перервала його життя в дорозі, не давши змоги наостанку послужити науці й культурі відродженої України у неї дома. Його бібліотека й колекції, котрі він замислив передати котрій-небудь науковій українській інституції, зостались в Петербурзі. Його літературна спадщина жде заходів коло видання. Його праці, розкидані по різних періодичних спеціальних виданнях, українських і закордонних, за небагатьма виїмками сливе неприступні тепер. Обов'язком його учнів — видати їх негайно в приступнім українськім виданню. Їх не так багато, і захід коло того не так великий, а треба це зробити зараз, поки ті праці мають значення актуальне і можуть віддати велику прислугу в науковій роботі, а не чекати, поки за ними зістанеться тільки значення історичне. За коштами тепер діло, мабуть, не стане, — треба тільки приложити до того трохи енергії й любові.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Київ